

GESUNKENES GETRUNKENES KULTURGUT: VINSKI ŠTATUTI POD STARIMI KROVOVI

IVAN LOZICA

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Potaknut mišlju D. Rihtman-Auguštin o potrebi istraživanja današnje i minule svakodnevice u svim slojevima društva, autor se bavi vinskim štatutima i običajima za stolom u sjevernoj Hrvatskoj, prateći odjeke u lijepoj književnosti, znanstvenoj literaturi, pučkim i drugim publikacijama. U vinskim regulama vidi on istodobno i *utonulo kulturno dobro* i *izum tradicije* i procese prepletanja *dviju kultura*. Uočivši uvijek ambivalentan položaj vinskih štatuta u mijenama 'službenih' sustava društvenih vrijednosti i oslanjajući se na teze M. M. Bahtina i O. M. Frejdenberg, zalaže se za slobodnije poimanje narodne kulture, po kojemu ona ne bi više bila samo staleški ili klasno određena.

U predgovoru knjizi *Etnologija naše svakodnevice* (Rihtman-Auguštin 1988:6) stoji:

"Mogu li naposljetku govoriti o etnologiji kao znanosti koja istražuje povijest svakodnevice, ovdje kod nas, svakodnevice naše današnje, ali i minule, s domaćim etničkim, regionalnim i konfesionalnim te socijalnim konotacijama, kao i implikacijama odnosa moći, a to sve u rakursu povijesnih kretanja i razvoja evropske civilizacije?"

Zatvarajući krug ili nastavljajući spiralu, vraćajući se od kritike kulturno-povijesne etnologije povijesnomu pristupu u etnologiji, ali takvome koji bi bio bliži socijalnoj historiji, Dunja Rihtman-Auguštin je još jednom dokazala kreativnu fleksibilnost vlastitih istraživačkih pozicija.

Priznajem da sam folklorist (ma što to značilo) i da moj članak nema velikih etnoloških ni socijalnopovijesnih pretenzija. Ne znam hoću li ovim malim prilogom možda samo slijediti onaj (sad već stariji) kritički put etnologije - težnju za istraživanjem kulture različitih društvenih slojeva, a ne samo seljaštva. Bilo kako bilo, prihvaćam misao da ne postoje *dva* etnološka (ili folkloristička) predmeta i da se naše istraživanje mora uzdići iznad "uskogrudne i statične opozicije" dviju odvojenih kultura (v. Rihtman-Auguštin 1988:5).

Istražujući već godinama folklorne oblike predstavljanja uvijek iznova nailazim na dinamičke odnose, na prepletanje kultura različitih društvenih slojeva, zanimanja i staleža. Folklorno predstavljanje ne zbiva se samo na seoskim svadbama i u pokladnim običajima ruralnih sredina. O podudarnostima i prepletanju svjedoče i pisani povijesni izvori, pa dok na selu svatovi glumeći lovce traže svoju lovinu i igraju igre, na pirovima dubrovačke vlastele postavljaju se Držićeve komedije (v. *Folklorno kazalište* 1996:19–20). Kultura vlastele i kultura puka nisu se prožimale i utjecale jedna na drugu samo u otvorenom mediteranskom obzorju renesansnog Dubrovnika ili još manjih zajednica (poput hvarske komune) na hrvatskoj obali Jadrana. Staleži su se miješali i u kontinentalnom dijelu Hrvatske - kao potvrdu navest ću samo jedan znakovit citat iz 1779. godine, iz predgovora drugome izdanju Relkovićeve *Satira*:

"Ja mislim, da bi čovik ove noćne fašingare prije batinom nego ričma ukinuo; ali jerbo se više puta i kojigod plemić u džeme umiša, a plemića ne smije čovik udarit, jer bi dobio proces, pak i to smeta, -
- indi ne moreš jim ništa" (Relković 1895:9).

Neću duljiti. Tema su vinski statuti, poznati u kontinentalnom, ponajviše u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske. Utjecaj 'kulture gospode' ne može se u statutima previdjeti, ali držim da vinske regule u našem stoljeću nedvojbeno pripadaju narodnoj kulturi - premda, balenovićevski gledano, zasigurno ne baš onome najstarijem sloju koji potječe iz pradomovine Hrvata.

Štatuti

U Hrvatskoj su najpoznatiji i najutjecajniji *Križevački statuti*, prepisivani i tiskani u velikom broju inačica. Oni su i najrazrađeniji, ali postoje i *Koprivničke regule*, *Krapinski vandrček*, *Turopoljski statuti*, *Varaždinski*

fureš, Stubički statuti, Zagrebački vinski statuti i tako dalje. Glavnina tih tekstova načinjena je na temelju *Križevačkih statuta*.¹ Postoje i dvije 'nadgradnje' *Statuta*, poznate pod nazivima *Svetojanska lumparija* i *Zagrebačka puntarija*. *Svetojanska lumparija* je skup najrudimentarnijih načela višednevnoga *lumperaja* - nešto kao vinsko izvanredno stanje. Primjenjuje se samo tamo gdje su već iscrpljeni svi drugi vinski ceremonijali: biraju se *glavar* i *pandur*, koji vladaju društvom "dok već pri stolu ili v kleti nikoga živog na nogama neje" (v. *Križevački statuti* 1973:107). *Zagrebačka puntarija* je vinski apelacijski sud: *pajdaš* koji je zbog izazivanja razmirica isključen iz društva može apelirati na *pajdaški sud*, a zatim slijedi postupak koji parodira sudsku raspravu. Spominje se i *Ivanečka smešancija*, ali kao pogrdni termin za loše organizirano ispijanje vina po *Križevačkim statutima*. To, dakako, nisu sve hrvatske vinske regule - inačica je barem toliko koliko je bilo, jest ili će biti vinskih organiziranih društava: većina društava ima svoja pravila, svoje prilagodbe i dopune *Križevačkih statuta*.

Što su *Križevački statuti*? Na to pitanje razumno i trijeznu čovjeku nije lako odgovoriti. Vitomir Belaj daje nam višestruk odgovor: prije svega, to je knjižica, surječje, tekst - dakle predmet filološke raščlambe. Dalje, to je skup pravila o tome "kako se treba ponašati skupina ljudi koja se skupila u posebnim okolnostima, na određenu mjestu i s posve određenim ciljem: da se dobro zabave uz popriličnu potrošnju rujne kapljice" (Belaj 1994:465). Najzad, *Statuti* su i nekakav pravni dokument, pravilnik družbe pijanaca kojim se pravnici još nisu ozbiljno pozabavili. Belajev pokušaj etnološke (kulturnoantropološke) analize *Statuta* zadržao se na razini opisa, s naglaskom na inicijacijskoj ceremoniji (novak se mora dokazati ispijanjem *bilikuma*)² i na uočavanju gotovo obrednoga značaja *Statuta* (dojam svečanoga pojačan pozivanjem na starinu, o čemu svjedoče fingirani predgajevski pravopis u osječkom izdanju iz 1910., pozivanje na Matiju Gupca i izmišljena etiološka predaja o nekom vlastelinu Dobrovčiću iz Svete Ane kao začetniku *Svetojanske lumparije* - v. Belaj 1994:464–468).

¹ Svi ti tekstovi (osim *Stubičkih statuta*, koje spominje Gjalski 1996:69, 224) tiskani su kao dodatak u najpotpunijemu izdanju *Križevačkih statuta* početkom našega stoljeća, u redakciji glasovitoga *pajdaša* Zvonka iz Vupoglave (v. *Gozbe i zdravice* 1994:389–437).

² O običajima za stolom kao utonulom kulturnom dobru svjedoči i naziv *bilikum* - od njem. *willkommen*, dobro došao. Dakako, rodoljubna svijest znat će vješto pojasniti i taj germanski utjecaj: "Nastao je navodno od nuđenja vina njemačkim vojnicima, koji su u ratovima protiv Turaka u našim krajevima bili vrlo neugodni autohtonom elementu, a taj - da ih udobrovolji - nuđao ih 'dobrodošlicom' - Willkommen - od čega je kasnije nastala riječ - bilikum. Kasnije je bilikum uistinu postao simbol prave dobrodošlice" (Svoboda 1967:271).

Zapravo, vinske regule kao tekst uključuju obično dvije cjeline - ceremonijal krštenja mošta i propise ravnanja stolom. Tema članka su ovi potonji, ali treba reći da se ta dva vinska korpusa teško mogu sasvim odvojiti. *Štatuti* su danas u uporabi pretežno uz Martinje (11. studenoga), kad se krsti mošt i inaugurira novo vino. Tom se prigodom izvode šaljive ceremonije,³ uz podjelu uloga (domaćin kao *biskup* ili *sv. Martin*, dva gosta kao *kumovi*) i uz bogati stol (pečena guska). Sam obred ponekad je parodija blagoslova ili večernjice u crkvi. Protagonist govori ili čita složene vinske molitve i litanije (česti su pisani predlošci), a ostali mu odgovaraju. Krštenje mošta i danas se često izvodi po klijetima, vikendicama, ali i kao hotelska turistička atrakcija s plaćenim glumcima.⁴ Rukopisnih, umnožavanih i tiskanih vinskih tekstova ima mnogo, ali kako se radi o 'neozbiljnoj' literaturi, obično im nije lako ući u trag i još ih je teže datirati.⁵

Ukratko, zabava koja se odvija po *Križevačkim štatutima*⁶ mogla bi se opisati ovako:

Društvo pri stolu mora imati stoloravnatelj. Tri su vrste društava: društvo koje je samo za sebe, društvo u nečijoj kući i društvo koje je

³ O vinskome utonuću i o martinjskim litanijama kao dijelu 'kulture gospode' uvjerljivo govori slučaj Ivana Milčetića, jednoga od urednika *Zbornika za narodni život i običaje*, koji je u kancelariji dr. Oskara pl. Kissa u Varaždinu "oteo i nije nikada vratio" litografirani primjerak ceremonije krštenja mošta, da bi ga kasnije objavio u *Zborniku* (v. Milčetić 1919:319–322; Svoboda 1967:265).

⁴ Vidi: Lozica 1990:152–153.

⁵ Kao primjere martinjskih tekstova vidi: Kuhač 1881:154; Lang 1913:85–86; Milčetić 1919:319–322; *Narodne drame, poslovice i zagonetke* 1963:177–179; *Folklorno kazalište* 1996:209–217. Osim martinjskih litanija i vinskih regula ovamo spadaju i vinske pjesmarice, knjižice s mješovitom vinskom tematikom, šaljive propovijedi i slično. Većina vinskih tekstova pripada korpusu pučke književnosti. Branko Svoboda spominje izdavačke pothvate vinskih veseljaka i publikacije njima namijenjene: slovensko izdanje Ivana Rakeža (= R. J. Mukolovecky) *Križevački statuti, nova za slovenske dijake prikrojena izdaja po naročilu Krokarskega zbora* iz 1889. godine, osječko izdanje štatuta iz 1910. godine pod naslovom *Mathiascha Gubcza odperty lyszih alitti Kryzsovecsky statuti, Bečarsku pjesmaricu* nakladnika Neubergera iz Križevaca, jubilarnu *Sbirku kvakačkih šaljivih popievaka i inih sastavaka* iz 1899. godine (tisk Ign. Granitza, Zagreb), knjižicu pjesama i proze *Hrvatski veseljak* (Mučnjak, Senftleben 1883. godine), šaljivu propovijed iz tridesetih godina 19. stoljeća *Dictio jocosa*, zatim prošlostoljetne *Zagorske regule krštenja mošta o Martinju kako je u našim vinogradima po staroj navadi običaj* (Stiefler, Varaždin), ceremonijal iz Križevaca iz 1881. godine, *Svečanost prigodom krštenja mošta kao na dan preodičenog sv. Martina* (V. Suligoj, Zlatar 1907.) i *Litanije iz bukovečkih gorica po starinskom spelavanju (Krštenje mošta)* (Društvo Zagoraca, Zagreb 1936.). Isti autor donosi i nekoliko kraćih vinskih pjesama, dijelom nenačelna porijekla (Svoboda 1967:265–310). Treba spomenuti i neka novija izdanja regula i štatuta: *Krapinski vandrčec* 1965., 1970., 1972., 1979.; *Križevački statuti* 1967., 1973.; *Martinje* 1992.; *Gozbe i zdravice* 1994.

⁶ Za opis zabave poslužio sam se kraćom verzijom križevačkih štatuta, načinjenom prema osječkom i zagrebačkim pisanim izdanjima (*Folklorno kazalište* 1996:217–221).

benefaktor okupio izvan svoje kuće. Društvo koje je samo za sebe bira stoloravnatelja glasovanjem, a u druga dva slučaja stoloravnatelja imenuje domaćin ili benefaktor. Kućedomaćin ili benefaktor moraju govorom pozdraviti društvo čim sjedne za stol. Ako je u ulozi kućedomaćina ili benefaktora žena, ona može imenovati dostojna zamjenika (*hižni japica*) koji umjesto nje imenuje stoloravnatelja. Stoloravnatelj se bira ili imenuje poslije prvoga jela ili nakon prvoga pića (ako nema jela). Predloženi mora prihvatiti dužnost - ako ne prihvati, mora imati dobar razlog (promuklost, bolest). Protiv odbijanja može se prijaviti 'protest' i izabrati tročlani 'protestni zbor' koji odlučuje mora li predloženi ipak prihvatiti dužnost ili ne. Dužnost može preuzeti samo onaj koji je u dotičnoj kući već prije pio *bilikum* kao dobrodošlicu. Ako se iz knjige kućnog protokola vidi da takve osobe za stolom nema, budući stoloravnatelj mora najprije popiti *bilikum*. Stoloravnatelj kićenim govorom zahvaljuje na ukazanoj časti i imenuje podstoloravnatelja ili *oberfiškuša* (ako je društvo veliko), te jednog ili više *fiškuša*. Osim spomenutih dužnosnika stoloravnatelj može imenovati *popevača*, *govorača*, *peharnika (fletni)* i *vunbacitelja*. Tamo gdje je imenovan *popevač*, samo on smije (u dogovoru sa stoloravnateljem ili oberfiškušom) započeti pjesmu. Imenovane potvrđuju domaćin, benefaktor ili cijelo društvo čašom vina i pjesmom. Stoloravnatelj ravna stolom i određuje slijed zdravica: prva je obično zdravica domaćinu, okupljenom društvu ili domovini, a zdravicama u tijeku zabave moraju biti obuhvaćeni svi nazočni. Zdravica domovini je na način *vandrček*, tj. govornik koji je zdravicu započeo, predaje riječ *pajdašu* s desne strane, dok se krug oko stola ne zatvori završnicom prvoga govornika. Na isti se način može nazdravljati krasnomu spolu, slozi, ljubavi i prijateljstvu. Zdravice ne smiju biti uvredljive. *Fiškuš* se kao izvršna vlast brine o poštivanju stoloravnateljevih odredbi (zdravice se moraju slijediti, čaše moraju biti pune). Imenovani se moraju zahvaliti na časti punom čašom suhoga vina. Svi koji su prvi put u kući moraju kao dobrodošlicu piti *bilikum*, posebnu posudu nerazvodnjena vina koju nudi domaćin, uz ključeve kuće i pivnice koje pozdravljeni mora barem dotaknuti. *Bilikum* se obično pije pri kiselom zelju, nakon prve zdravice, i ne smije se ispustiti iz ruke dok se ne popije. Ako je riječ o ženskoj osobi, ili o osobi za koju dva svjedoka mogu posvjedočiti da ne podnosi piće, vino se može razrijediti jednom trećinom vode, ili se odobri manja mjera. Ako u društvu trojica ili više njih piju *bilikum*, tada i domaćin, stoloravnatelj i *fiškuš* moraju dobrodošlicu potvrditi čašom suhoga (*aldomaš*). *Aldomaš* se pije i kad dobrodošlicu nudi domaćica (ili stoloravnatelj kao njezin opunomoćenik), i tada se mogu priključiti i drugi *pajdaši*. Svakome *pajdašu* ili *pajdašici* u društvu mora biti pridijeljena (i zdravicom pozdravljena) osoba drugoga spola. Ako je koji od spolova u manjini, spominju se nenazočne poznate osobe. Ako je muški spol u manjini,

jednome se *pajdašu* može pridijeliti i više *pajdašica*. Nazdravljeni *pajdaš* zahvaljuje (u svoje ime i u ime svoje *pajdašice*) ispijanjem čaše suhoga (razvodnjeno može biti samo na molbu ljepšega spola). Ako je *pajdašica* nazdravljena s nenazočnim *pajdašem*, može zahvalnicu (i svoju čašu) prepustiti nekome od nazočnih *pajdaša*. Zahvalnica se može piti tek kada su čaše svih nazočnih muškaraca prethodno ispijene. Pri zahvalnici preporuča se pratiti onoga koji pije, a stoloravnatelj mora piti kao dokaz vlastite moći. Svaka je treća zdravica upućena stoloravnatelju, a ovaj ne smije zaboraviti nazdraviti *fiškušu*. Nazdraviti stoloravnatelju može bilo tko, samo mora reći "ja pijem *štemplin*". Tko želi nešto reći (nazdraviti), mora zatražiti riječ od stoloravnatelja. Ako je kome uskraćena riječ, *fiškuš* mora (uz potvrdu domaćina, benefaktora ili cijeloga društva) kazniti stoloravnatelja (*štrof*). Tko počne zdravicu a da nije zatražio riječ, pije za *štrof* i *štemplin* punu čašu. Onoga koji pri zdravici ne sluša, buči ili brblja, čeka isti *štrof*. Stol se smije napuštati samo uz odobrenje stoloravnatelja - - tko napusti društvo bez odobrenja, može izgubiti prava stečena dobrodošlicom. Ozbiljniji neposluh i neprimjereno ponašanje zahtijevaju intervenciju *vunbacitelja* (koji na rukavu ima znak i pri imenovanju polaže prisegu). Kad su se sve zdravice izredale, stoloravnatelj govorom i čašom suhoga vraća vlast domaćinu, benefaktoru ili društvu. Svi *pajdaši* moraju ga pratiti, ispijajući čaše do dna. Time stoloravnatelj proglašava *republiku*, ali red i mir moraju i dalje vladati, sve dok se društvo slobodno ne razide.

Svojedobno sam o štatutima pisao kao o purgerskom i šljivarskom folkloru koji pretendira na aristokratsko porijeklo. Upozorio sam na srodnost štatuta s ceremonijalom seoskih svadbi na sjeverozapadu Hrvatske, koji istodobno imitira i parodira *gospocki* stil (v. Bošković-Stulli 1972; Rajković 1985:135; Lozica 1990:152—153).

Poznato je iz literature da se utjecaj *kulture gospode* na *kulturu naroda* uglavnom zbiva dvojako: svjesnim djelovanjem crkvenih i svjetovnih vlasti (podučavanjem, naredbama i zabranama) te oponašanjem viših slojeva. Iako se utjecaji mogu uočiti i na području materijalne kulture (nošnja, graditeljstvo, namještaj, običajni rekviziti), posebno su zamjetni u duhovnome segmentu tradicijske kulture (v. Belaj 1983:369). Etnolozi vrlo dobro poznaju problem 'utonulog kulturnog dobra' (*gesunkenes Kulturgut*). Način života pa i umjetnička djela viših slojeva (ponekad samo dijelovi ili samo likovi) nailaze na odjek u 'narodu', prerađuju se i dalje žive kao sastavni dio folkloru. Vjerujem da su vinske regule i ceremonijali kakve poznajemo na sjeveru Hrvatske upravo školski primjer takvih kulturnih prožimanja. *Pajdašima* i *pajdašicama* vinskih bratstava dugujem ispriku: nije točno da *Štatuti* samo pretendiraju na aristokratsko porijeklo - oni *jesu* plemenitoga porijekla.

Pattachichiana

Barun Baltazar Patačić (1663.—1719.) osnovao je krajem sedamnaestoga stoljeća *Društvo vinskih doktora od pinte*, svojevrsni 'vinski fakultet'. Društvo je vodilo protokol i knjigu 'vinskih doktora': *Ordo doctorum in celeberrima Facultate neo-medica promotorum*. Ivan Kukuljević Sakcinski piše da je *Pinta* osnovana 1694. godine:

".../ slijedeće 1694. godine utemelji kod svog brata u Vidovcu, kao izvanredni veseljak, 'društvo doktorah vinskih' kojega članovi moradoše primiti novo ime budi kakova doktora pod kojim bješe uvršćen u zapisnik, uz po sebi sastavljenih leoninskih versah" (v. Bačić 1995:42).

Čini se da Kukuljevićev podatak o datumu osnivanja društva nije točan, kao ni Urbanijevo smještanje osnivanja u 1695. godinu (v. Urbani 1994:451). *Pinta* je utemeljena 18. srpnja 1696. godine (usp. Obad Šćitaroci 1993:124; *Hrvatski latinisti II* 1972:169). U počast *Pinti* barun Baltazar je na latinskom spjevao pjesmu *Elogium facultatis*, koju ovdje donosim cijelu, u prijevodu V. Gortana:

Pohvala fakulteta

Sad već, Sorbono, šuti - reći ću bez uvrede. Oni koje ti uvrstavaš među doktore i kojima otvaraš put do časti, u ovoj će kući jedva moći postati učenici. Ovo je prava škola doktora, ova učena Minerva napitaka pruža učenima znanost i liječnicima liječničko umijeće, pravnicima otvara zakone, a svećenicima brevijar. Vojnicima pruža štiti, a narodu posvemašnju sigurnost. Ona štuje ljudska prava a ne želi kršiti ni božja. U *Pinti* je naime kvintesencija znanosti koja govoru daje uvjerljivost a pjesništvu ljupkost. Stoga poslije malo drugih ona s pravom postaje peti Fakultet.

(*Hrvatski latinisti II* 1972:184)

Dakako, Patačić nije izumitelj institucije vinskih društava. Slična društva osnivana su i drugdje u Europi (npr. u Bavarskoj, v. Obad Šćitaroci 1993:124). U dubokoj se pozadini može naslutiti naslijeđe đačke potkulture europskog latinskog srednjovjekovlja i samostanskih škola, možda čak i tragovi zagonetne 'svetkovine luda' (*festum fatuorum, festum stultorum* - v. Kuret 1984:33; Lever 1986:7–14) održavane u drevnom zimskom razdoblju maskiranja između Božića i Bogojavljenja. Lakše je prepoznati parodijski odjek suvremenih učenih društava, akademija i sveučilišta, tada osnivanih u velikom broju. Ne zaboravimo: i sveučilište u Zagrebu utemeljeno je 1669. godine. Sam barun Patačić nosio je u *Pinti* ime doktora Illmera, tadašnjega vrhovnog liječnika u kraljevini Hrvatskoj, a uz vino i šale u društvu su se improvizirali i satirični stihovi (*Hrvatski latinisti II* 1972:170).

Iako je *Pinta* utemeljena u Vidovcu, kao glavno sjedište društva i poprište hedonističkih gozbi proslavio se gostoljubiv Patačićev dvorac Krkanec.⁷ No, barun je sa svojom knjigom i putovao monarhijom, upisujući članstvo. *Pinta* je prestala djelovati smrću osnivača, u prosincu 1719. godine. Do toga datuma pristupilo joj je 175 članova različitih staleža i nacionalne pripadnosti (Obad Šćitaroci 1993:124).⁸ Po riječima V. Gortana, to veselo vinsko društvo okupljalo je gotovo sve poznatije i uglednije ljude iz Hrvatske i Slavonije (*Hrvatski latinisti* II 1972:170).

Izuzmemo li ritualno ispijanje vina, djelatnost *Pinte* nije bila osobito plodna za hrvatsku kulturu. Možda će buduća istraživanja našega plemstva to demantirati, ali kako stvari sada stoje, Patačićevi doktori nisu baš na glasu. Vino je davno popijeno, ostala je samo uspomena na neumjerene zabave aristokracije koje *post festum (stultorum?)* nisu naišle na odobravanje učenih glava. Za negativan je odnos prema *Pinti* zaslužan dobrim dijelom slavni književnik (i vinski veseljak) August Šenoa, koji je u duhu građanskoga romantizma u svojim djelima neumorno ocrnjivao odrođeno plemstvo idealizirajući kmetove. U 'povjestici' *Opat i žetelica - slika iz 16 vijeka* (Šenoa 1933:206–222) opisuje pavlinskoga priora u topuskom samostanu, grofa Franju Keglevića, kao člana *slavne Pinte*.⁹ *Pintu* spominje i Josip Eugen Tomić 1890. godine u djelu *Za kralja – za dom* (v. *Gozbe i zdravice* 1994:112–113). I sam Ksaver Šandor Gjalski, koji je inače s puno topline pisao o ladanjskome životu hrvatskih plemenitaša, razmišlja ovako:

⁷ Pretpostavljam da glagoli *krkati* i *nakrkati se* (u značenju žderati i nažderati se) ipak nemaju veze s tim baroknim svetištem plemenitaškoga kulinarstva.

⁸ Prvi članovi su uz samoga Patačića njegova braća Vladislav i Matija, podban Stjepan Jelačić, pukovnik Franjo Cherkoczy, Adam Gereczy, Sigismund Keglević, zatim Stjepan Druskoczy, plemić Franjo Vragović i vinički župnik Mijo Krajačić. Upisani su bili i grof Ivan Drašković, barun Krsto Vragović, grofovi Adam i Petar Keglević, dvorski savjetnik Weigler, zagrebački biskupi Brajković i Branjug (Duro Branjug bio je čak dekanom *Pinte*), predstojnik zagrebačke crkve biskup Selišević (višegodišnji tajnik i patrijarh društva), srijemski biskup Vernič, senjski biskup Bedeković, grofovi Juraj i Gabrijel Erdödy, grof Ratkaj, Franjo Kiss, Pavao Ritter Vitezović (kao doktor Hvalicza) i drugi. Podaci o posljednjemu upisu u članstvo *Pinte* proturječni su: Gortan kao posljednjega upisanog člana navodi podbana Ivana Raucha, a Svoboda i Obad Šćitaroci spominju groficu Barbaru Falussi Pethö (v. *Hrvatski latinisti* II 1972:170; Svoboda 1967:287; Obad Šćitaroci 1993:124).

⁹ Smještanjem radnje svoje pjesme u 16. stoljeće Šenoa je potaknuo Svobodinu nedokazanu pretpostavku o postojanju 'pintaša' prije Patačićeva društva vinskih doktora (v. Svoboda 1967:294). Mislim da se radi o pjesničkoj slobodi, tim više što je i Šenoina (etnološki zanimljiva) bilješka uz pjesmu vremenski neodređena. Ta bilješka iz 1871. godine glasi: "*Gospoda od pinte*, društvo pijanica u ono doba vrlo razgranjeno po našoj domovini, koje se je po osobitih pravilih opajalo. Sva je prilika, da su naši sadanji običaji za stolom njihova baština" (Šenoa 1933:467–468). Uzgred, i Ivo Lajtman spominje tragove štatuta u nas već iza 14. stoljeća, no opet bez potvrde u izvorima (v. Lajtman 1976:237).

"Možebiti, je ova »vinska krepost« naših staraca osamnaestog vijeka kriva, što su poslovi hrvatske kraljevine pošli onim putem, kojim su pošli i na kojem se izgubio samostalni dikasterij, a mjesto njega izišli glasoviti saborski članci devedesetih godina" (Gjalski 1996:70).

Josip Matasović, opisujući galantno stoljeće u Hrvatskoj, bio je i stroži:

"Duh junaka tražiše i odmora i 'nove hrane', pa u nedostatku smisla za štivo i za umjetnost, a nemajući ni zgoda racionalnijeg gospodarenja i merkantilstva, zapadahu gospoda u neki morbus vagabundi u lovu za novcima i za traćenjem vremena... Razvi se jedinstveno originalna čuturaška kultura... I dok se u Evropi tih godina formira idealistički pokret novog humanizma, pokret slobodnih zidara, dotle se Hrvati ortae u bakhovske ekskluzivne organizacije i troše energiju u ispijanju bačava i u izbore tko će biti fiscus perpetuus, tko regens chori, tko vunbacitelj..." (Obad Šćitaroci 1993:124; Matasović 1921:91–95).

U *Baladama Petrice Kerempuha* Krleža radikalizira barokni socijalni jaz rabelaisovskom opozicijom. *Kultura gospode* prikazana je u elegantnom krkanečkom stilu kao "Ars Scribendi et Bene Vivendi v vomitorijumu na masnoj praebendi" i suprotstavljena *kulturi naroda* kojoj preostaje samo "naška Ars pesja Moriendi" (Krleža 1946:134). Ali to nije sve: u *Keglovichiani* Krleža je izravno nadahnut *Pintom* i njezinom latinskom anakreontikom. Pod ljupkim makaronskim mottom "Qui bene bibit venit in coelum / Kaj muž zna kaj je čokolada" i iza gromoglasnog "trijumfalnog i najparadnejšeg vuznašašča, vnebozetja i vulezka v nebo" grofa Keglovicha (koji se znakovito i duhovito trikraljevski zove Baltazar Melkior Gašpar) nazire se druga, barunska "dunajska kočija". Na "lakjeranem zicu" pod krinkom Krležina imaginarnoga Keglovicha vidim velikog župana virovitičkog, našega baruna Baltazara Patačića, koji je krenuo iz Beča na sjednicu Sabora, razbolio se na putu i umro u Zagrebu 9. prosinca 1719. godine. *Keglovichiana* je zapravo *Pattachichiana*. Kao i Krležin grof, koji se na svoj pedeset i sedmi rodendan dokotrljao u nebo, i Patačić je umro navršivši 56 godina. Nebeski doček i slavlje u *Keglovichiani* prikazano je kao zasjedanje *Pinte*:

Nad stolom i med tum gospudom
Arhangjel Gabrejel, stoloravnatelj i kum
s polpintenim žmulom se stal: silencijum!
Začkomeli su gosti, utihnul je šum,
Arhangjel je začel s božjum milostjum:
»Pijmo vu Vaše Zdravlje nebeški bilikum!
!...!
Gospone Grofe, mili naš najpresvetlejši,
če človek ne pije - lahko smartno zgreši...
A oni su navek postili z blagoslovom Pinte
zniščavajuč premudro luciferske finte.
Pijmo za zdravlje Vaše i Vaše pokojne pajdaše !...!
Ovo je arhajngelske zdravice verzuš,
ajngelski čeden (ar je ne posleden).

pijmo vu Vaše zdravlje tridesetri čebra
i devedeset i deveti beden!

(Krlježa 1946:46–47)

Patačić ili Keglević, barun ili grof, za pjesmu je to svejedno, važno je da je to *gospo*n "ki zveršil je se vinske, banske fakultete!" (Krlježa 1946:48). Spominjanje Minerve u *Keglovichiani* nedvojbeno dokazuje pjesnikovo poznavanje Patačićeve pjesme *Elogium facultatis*:

Seh horvatskih likerov prevučena Minerva,
kaj z srabljivci, z pehari i z kelih zveni,
pak polpintene žmule na jen dušek znišči,
seh muškator, bermetuv Magistra Minerva
črez čuturu i kupe vuči luckog červa,
da žitek je za Grofa pratfan pun kuglofa,
a je ne za drugo neg da se poje i šnofa.

/.../

Oni su pri torte a mi sme pa na tlaki,
mi z lancimi zvenimo, grofi pa z srebrnjaki,
mi gladni sme kak cucki, a ti Minervini dijaki
mužikaju na frule, na brente pak na žmule /.../

(Krlježa 1946:43, 51)

U *Keglovichiani* su i Krlježini prepjevi poznatih latinskih vinskih tekstova:

Gdo pintu more vu se zlejati
taj lahko bude mogel spati.
Gdo dobro spi, brez greha projde,
a takšni pak vu nebo dojde.
Gdo hoče tak vu nebe iti
taj navek mora pijan biti.¹⁰
/.../

¹⁰ U tumaču manje poznatih riječi i izraza uz *Balade* (koji je dopunio Slavko Batušić) stoji:

"... *pinta*, vinska mjera od dvije holbe, to jest dva polića, to jest litra. Pod tim simboličnim imenom osnivali su se početkom osamnaestog stoljeća po zapadnoj Hrvatskoj klubovi u kojima se plemstvo opijalo. Ti slavni plemenitaški vinski fakulteti traju od odlaska Turaka pak sve do konca 18. stoljeća. Per pintas multas diu vivat clara facultas!

Gdo pintu more vu se zlejati, slobodna je varijanta latinske napitnice:

Qui bebe bibit, bene dormit,
Qui bene dormit non peccat.
Qui non peccat, venit in coelum,
ergo: qui bene bibit, venit in coelum"

(Krlježa 1946:186).

Spominjanje *Pinte* samo kao generičkog naziva za vinska društva moglo bi biti dijelom Krlježina prikrivanja zamjene baruna grofom.

Trojstručni dar od boga dan
su ženska, vino i duhan.
Gdo s tega hoće ziti van
taj osel je i zgubidan.¹¹

(Krlježa 1946:43)

Nema smisla istraživati zašto je Krlježa svome Imbreku Skunkaču podvalio grofa pod baruna. To je stvar pjesničke slobode i škakljivo pitanje uporabe povijesnih likova u pjesništvu. Možda je htio zaštititi kolegu Baltazara Patačića, hrvatskog latinističkog književnika, možda jednostavno *Keglovichiana* bolje zvuči kao naslov od *Pattachichiane*. Najzad, grof je ipak grof, a barun je plemić nižega ranga!

Koliko znamo, *Pinta* je prestala djelovati smrću Baltazara Patačića 1719. godine, ali njezin je duh nastavio živjeti i dalje. Branko Svoboda spominje hrvatskoga protonotara i podbana Adama Najšića, kojega je sama Marija Terezija navodno oslovila: "primus potator regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", zatim plemenitaško društvo u Stubici, koje je početkom 18. stoljeća, priča se, izdavalo povelje na iskvarenoj latinštini, s tobožnjim potpisom Matije Gupca, ali ne navodi izvor (Svoboda 1967:290). Isti autor daje podatke i o odvjjetničkom vinsko-poslovnom bratstvu *Liga et confoederatio*, koje je tridesetih godina 18. stoljeća moralo biti raspušteno nakon istrage bečkoga dvora. To je društvo zanimljivo za povijest vinskih društava i po tome što je bilo konstituirano na način ceha ili bratovštine. Odvjjetnici su za zaštitnika uzeli advokatskog patrona sv. Ivana i održavali glavne skupštine svakoga 21. siječnja. Svoboda piše i o pijačkome društvu *Ceh svetoga Olimpa* iz sredine 18. stoljeća, koje opisuje i Šenoa u *Diogenesu* (1878.), ali taj bi ceh ipak mogao biti plod Šenoine imaginacije (Svoboda 1967:290–292). Vinske regule uobičajile su se u dvorovima i kurijama, polako i pijano utonule u građanskome staležu, preživjele propast plemstva i doprle sve do naših dana s aurom drevnih zagorskih i prigorskih navada, zadržavši se ponajviše u sklopu martinjskih običaja, uz ceremonijal krštenja mošta.

Devetnaestostoljetnu, još uvijek plemenitu etapu toga slavnog vinskog utonuća, najbolje možemo pratiti u književnom djelu zagorskog vlastelina Ljubomila Tita Josipa Franje Babića, mnogo poznatijeg pod pseudonimom Ksaver Šandor Gjalski.

---

¹¹ U rječniku uz *Balade*: "trojstručni dar od boga dan, slobodan prijevod lumperajske popijevke za prvih decenija 18. stoljeća:

Summum mundi trinum
Mulier, tabacum, vinum
Et qui curat de pluribus
Maximus est asinus"

(Krlježa 1946:198).

Gjalski, Matoš, Krleža

Opasno je na temelju lijepe književnosti suditi o životu i običajima, ali djelo Gjalskoga u tome je izuzetak. Taj rijetki plemenitaš među hrvatskim realističkim piscima na godišnjoj je skupštini Društva hrvatskih književnika 1913. godine i sâm govorio o dokumentarnoj vjerodostojnosti vlastitoga književnog rada:

»/.../ tako sam uvjeren da će se u proučavanju dobe u koje stavljam svoja stvaranja - moći moji radovi uzimati kao dokumente dobe /.../«
(Gjalski 1996:11).

Povijesni sudovi Gjalskoga zasigurno su obilježeni njegovom osobnošću kao političara, ali u piščeve opise društvenih situacija u zagorskim kurijama nemamo razloga posumnjati. Sloj turgenjevštine lako je prepoznati i oljuštiti - ono što ostaje pouzdano svjedoči o uporabi vinskih štatuta pod krovovima zagorskih 'plemića i plemenitaša'. Pokušat ću zato ovdje naznačiti ona mjesta u glavnome i najslavnijem djelu Gjalskoga, u ciklusu pripovijesti *Pod starimi krovovi*, koja izravno o tome govore.¹²

Već u prvoj pripovijesti *Illustrissimus Battorych*, u kojoj je glavni lik nadahnut piščevim ocem, Gjalski nas privodi hedonističkome staračkom stolu roditeljskoga doma u Gredicama:

"Šum glasne zabave njihove čuo sam već na hodniku. I zaista su sjedili oko dugoga, dobro mi poznatoga stola, prenapunjena vrčevima, bocama i čašama, u kojima se prelijeva rumen našega zagorskog vina; što no tako lako pretvara žalost u radost. I bijahu veseli. /.../ Zabava ne bude prekinuta. U brzo im ispriповјedim svoje zgode i namjere, i prikupim se običajnim načinom u društvo. Stoloravnatelj - bio to u Brezovici kano 'perpetuus' podjašprišt Ercigonja - pozdravi me govorom i čašicom vina, a uz to mi daje drugaricu. Zaredale zatim i druge zdravice, govorili se govori i ne bi dugo, starci začeli:

»Nikaj ni lepšega niti veselešega
Neg s prijateli, koji su veseli,
Zestat se...«

(Gjalski 1996:43).

Iz drugoga citata možemo već zamijetiti dvojezičnost, tipičnu za kulturu hrvatskoga plemstva:

"Napokon se i nazdravilo čašom vina onim dobrim, starim vremenima, a Batorić je latinskim govorom slavio sjaj, plemenštinu i poštenje negdašnje gospode hrvatske. /.../ Kod večere je grdio već glasno, te

¹² Nisam, dakle, uzeo u obzir cjelokupno bogato piščevo stvaralaštvo, tridesetak svezaka literarne proze, gdje bi se sigurno moglo naći i mnogo više podataka vezanih uz štatute. Napominjem samo da se jedna pripovijest u zbici *Bijedne priče* (1888.) zove *Perpetuus*.

malo ne vikao opet latinski: - »Taj vaš napredak, kultura, civilizacija, liberalizam, da, daleko nas dovede! /.../ «

Ova jeremijada, međutim nije mogla raspršiti veselja u društvu. Naš stoloravnatelj brzo se dosjetio kojoj šaljivoj zdravici, a i sam Batorić nije bio onakav čangrižljiv starčić, da bi dugo ostao u zlim riječima; pa kad je Ercigonja nazdravio: »Bog poživi sve ono, što u potaji ljubimo«, te se s njim kucnuo, starac se opet udobrovoljio. Napokon se nazdravilo »za dobre lake noći«, kadno na staroj uri - od onih visokih engleskih - odbije jedanaest sati. Starci se razišli, jedini Batorić i ja ostasmo" (Gjalski 1996:46–47).

Batorićeva 'jeremijada', koju sam u citatu skratio zbog prostora, zaslužila bi inače više pozornosti, ali struktura tradicijskoga mišljenja nije tema ovoga članka.

Prije tragičnoga požara i smrti Batorićeve na kraju novele, kotarski sudac i odvjetnici nalaze se u službenome posjetu kuriji. Opis te 'poslovne večere' i posljednjega bilikuma u Brezovici pokazuje da štatuti nisu bili rezervirani samo za trenutke bezbrižne zabave - bili su dijelom etikete, načina života plemenitaša (v. Gjalski 1996:59–60).

U drugoj pripovijesti, *Diljem Brezovice*, Gjalski nam opisuje kuriju, i posebno najveću sobu, poprište plemenitaških gozbi. U opisu ima zanimljivih socijalnih momenata, a spominjanje *Pinte* važno je kao karika u lancu našega vinskog štatutskog utonuća štatuta. Zato opis *palače* donosim u cijelosti:

"Odovod bi došao u »palaču«, najveću sobu od sviju. Tu je bilo od nekada središte brezovičkoga života. Srednja vrata hodnika vodila su takodjer u nju. Ovamo je svaki stranac najprije ušao. Batorići primahu u njoj svakoga. Seljaci se nisu ni usudili dalje u druge sobe, pa ako nisu nikoga zatekli u njoj, to bi »pokornim nakašljanjem« javljali, da su nazočni, sve dotle, dok se ne bi tko pokazao.

No najznatnije jest, što su u palači i nigdje drugdje bili oni bezkrajni »objedi«, koji su trajali od podne do kasno u noć, one nebrojene slave sviju imendana i rodjendana; ovdje se sakupljalo gospodsko susjedstvo čitavoga kraja. Nijedan se Batorić nije ogriješio o taj običaj. Stari svakakvi »bilikumi« u visokom crnom ormaru sa staklenim vratašcima bijahu tome najklasičniji svjedoci. Ta djed djeda Matije po imenu Gabriel, a po časti kolonel i zapovjednik nekoga pograničnoga gradića u Medjumurju, nahodi se u imeniku članova, »od pinte«, u koji se upisao kao doktor Frešl. Sin njegov Krištofor bio silna ljudeskara, koji je mogao popiti na jednom tek za okladu pola vedra vina stare stubičke ili križevačke mjere" (Gjalski 1996:69).

U noveli *Na Badnjak* susrećemo se s blagdanskom prigodom u kuriji. Opis božićnoga uresja etnološki je zanimljiv jer "na seljačku iskićeni drevni prostor" pokazuje prepletanje dviju kultura o Božiću: pored *ježa*, *jabuke* "obložene sasvim lešnicima" koji je visio nad stolom, čiste žute

slame pod stolom i križa od ražene slame na stolu, tu je već i "mlad bor, urešen pozlaćenim jabukama, orasima, lešnjacima, sitnim svjećicama od voska i lancima od papira raznih boja", a na tramovima vise jabuke božićnice. "Štropot ribeža, mužara, noževa zvonkom se jekom razlijegao po svim kutovima drevnoga dvora", a čitatelje Gjalskoga, uz druge olfaktorne, auditivne i kulinarske pojedinosti opisa, danas mora podsjetiti na nebeski kuhinjski arsenal u Krležinoj *Keglovichiani* (v. Gjalski 1996:100). Dakako, i u toj božićnoj prigodi blagovanje je podložno štatutima - "premda nam nije bilo našega običnoga stola ravnatelja podjašprišta Ercigonje, koji je radi ponoćne mise morao ostati kod kuće" (Gjalski 1996:101–102).

Pripovijest *Na Badnjak* uopće puno govori o odnosu dviju kultura: saznajemo o paralelnoj proslavi u družinskoj sobi, a u *palaču* dolaze i dječaci s *betlemom* - njihovoj se pjesmi pridružuju i plemeniti starci (Gjalski 1996:102–103).

Pripovijest *Na Januševo* daje nam detaljni opis ravnjanja stolom, strogo po štatutima:

"Pošto gosti prvi glad utištaju, i natoče po volji »četrdeset kapljica post jusculum«, ustade Gjuka i počne govoriti:

- Pozdravljam vas, gospodo, kod svoga stola i hvalim vam od srca, što ste se izvolili odazvati skromnomu pozivu. Pošto sam ja ostario, a nije nas premaleni broj, to mi nedostaje sila, da vas u veselju ravnam. Stoga ću, po starom zagorskom običaju umoliti prijatelja Lacicu, neka nas on ravna. Živo stoloravnatelj Kuntek!

- Živio - živio! - odazove se cijelo društvo, kucajući se svi međusobno i sa kućedomaćinom i stoloravnateljem. Lacica odmah nastupi svoju službu; - najprije pozdravi kućedomaćinu, zahvali za iskazanu čast i imenuje »fiškuše« sa svakog kraja stola, da mu potpomažu u vršenju njegove »odlične, ali i teške službe«.

Za čas ustane i uzme glasno kao da stotini govori: - »Molim gospodu, da puno do vrha natoče čaše. Zdravica, kojoj je sada red, vrijedna je svake slave i svakog poštovanja, - stoga će biti 'vanderček'. Gospoda fiškuši neka pazite, da se svaka čaša do kraja ispije. 'Pisačići' ne smiju ostati«. - I Lacica kićenom riječi nazdravi današnjemu godovnjaku Jankici Ercigonji: - Ja pijem i ispijam - eto - te predajem našem milomu »illistrissimo domino«.

I tako je redom išlo. Kad su fiškuši izvijestili, da je zdravica dovršena i red obnovljen, onda se Janko dugim govorom zahvalio.

- Posla je mnogo! - reče Lacica i stade nazdravljati po redu gostima, davajući svakome družicu. Njega je, »tertium in ordine«, nazdravio kućedomaćina i dao mu barunicu za družicu. /.../ Kod pečenke naruči Lacica »bilikum«, jer su bila tri ili četiri gosta, koji su prviput u kuću došli. Nakon obavljenih ovih dobrodošlica potvrdio je stoloravnatelj sa svjedocima izvršeni čin. Morao je to učiniti s obzirom na broj tri, da je ispraznio bilikum. Isto je bio dužan kućedomaćina, no taj izmoli, da ga

Alfonz zamijeni. Ovaj to učini, a tek sada se sjeti Lacica, da je i barunica prviput gost u Paštrovića. Ponudi dakle i njoj čašu dobrodošlicu, spomenuvši, da imade pravo izabrati koga od gospode, koji će umjesto nje ispitati veliki peharčić. Ona izabere Alfonza. Taj nije bio naučen na toliko vino, pa ga je prvi bilikum već razigrao, a nekmo li ovaj drugi" (Gjalski 1996:154–155).

Dirljivi starački hedonizam nazire se u *Idili staroga ljeta*, u sceni 'bratinstva': djevojke moraju poljubiti Batorića po strogome propisu štatuta, "a illustrissimus blaženo zagrlji obadvije" (Gjalski 1996:194). U istoj noveli, Roderik, budući veliki župan, u držičevskom oduševljenju jestvinama zaboravlja i zdravice i nježni spol:

"- O - o - o - illustrissime domine, - pak je i tu zajčec - znam, da je na raznju pečen i u špecek dobro zamotan bil! - klikne kod druge zdjele Roderik, a spazivši u lijevoj Vankinoj ruci takodjer zdjele divljih pataka, nježno - nježno - gotovo plačno izusti: - O domine Christe - - pak i racice su tu! Bormeš ja budem i jedno i drugo! - U dalekoj svojoj uzbunjenosti posve je zaboravio i Luciju i sve druge, niti je slušao zdravice, što ih nazdravljаше perpetuus Ircigonja. I tako malo da nije prečuo, da su i hofratice i Lucija i Milka dobile druge drugare, a ne njega" (Gjalski 1996:205).

Nepažnja ili šutnja za stolom izazvane dobrom kuhinjom javljaju se na još dva mjesta u knjizi Gjalskoga (v. Gjalski 1996:233–234, 257).

Zdravice, šale i pjesma, pod ravnanjem vješta stoloravnatelja koji mudro znade slijediti regule, stvaraju i dobro raspoloženje. Naizgled oštri i birokratski paragrafi štatuta ostvaruju onu suptilnu, krhku društvenu ravnotežu za stolom, sklad koji može rezultirati i nezaboravnim doživljajem:

"Pa mi posjedali opet oko stola i začeli novo ljeto time, da slavimo bratsku ljubav i gostoljubni stol. U slabu titranju svijetla pod dugim sjenama, što se od svakuda spuštahu po stolu i po našim licima, mi zaredasmo zdravicu za zdravicom, od vesele riječi skoro se takodjer složi pjesma i nitko nije pomišljao na postelju" (Gjalski 1996:209).

U pripovijesti *Starci: Dagerotipi iz prošle generacije* Gjalski je majstorski uspio dočarati tragove 'ilirskih' domjenaka, prikazavši glazbene i dobrotvorne sastavnice zabave (ilirске pjesme, *glavir*, *šotiš*, skupljanje priloga za hrvatsko sveučilište) - opet uz pomoć štatutima kontroliranoga plemenitaškog stola, sve od *post jusculum - purum* do trenutka kad stoloravnatelj *štrofa* govornika koji je održao vrijednu rodoljubnu zdravicu ne zatraživši riječ (v. Gjalski 1996:224–227).

Groteskni 'perillustris ac generosus lirmenegildus Arpad nobilis Czintekk de Vuczja Goricza' svojim pompoznom habitusom predstavlja pretposljednju plemenitašku kariku vinskoga utonuća štatuta 'pod starimi krovovi'. Njegovo tragikomično bratimljenje s ovrhovoditeljem

Gavrilovićem doima se kao simboličan čin pauperizacije aristokracije - pred našim očima štatuti postaju 'stara navada' siromašnih zagorskih seljaka (v. Gjalski 1996:267).

U posljednjoj noveli ciklusa (*Beg sa Sutle*) Gjalski je već umoran od opisivanja vinskih regula (v. Gjalski 1996:276). Ipak, i u toj pripovijesti (prvotno objavljenoj 1896.), koja najavljuje ne samo pad Austro-Ugarske nego i tragiku južnoslavenskih odnosa sve do našega vremena, spominje on izrijeком i križevačke štatute, 'konstituiranje' društva, bilikum, zdravice. Večera kod vlastelina Korića, zaljubljenog u Bosnu i u vlastito bosansko porijeklo, odvija se po zagorskim vinskim propisima, uz modificirani pjevački repertoar: "ne samo pjesma, rodjena u seljačkoj kućici uz Sutlu ili pod drevnim krovovima zagorskih vlastelina, već takodjer pjesma iz Bosne, pjevana i od begova i od kršćanske raje", a *kućedomaćina* Korić "nije smetnuo s uma, da bosanski begovi ne piju vina" (Gjalski 1996:290—292).

Dvadesetak godina mlađi od Gjalskoga, Matoš (u *Nekad bilo - sad se spominjalo*, 1900. godine) doživljava štatute već s većom distancom, kao šaljivu i pomalo dosadnu zagorsku arhaiku:

"Kada sinu zdjela pasulja kao 'oblak grada teška', predavaše mi ujak kitnjastom zdravicom neku grdosiju od bilikuma. Zahvaljujući se, citirah jedno dvadesetak što latinskog i grčkog, što hrvatskog, čitanog i nečitanog pjesnika i slavljah domovinu, ujaka, tetu, kapelana. Progreneh polić vina kao naprstak i potaknuh tim junačkim činom kapelana, časnog Domagoja Španovića, da nazdravi hrvatskom narodu. Njegov me humor i boležljiva glava sjeli na besmrtnog Sternea, na bijednog Jorika. Kod patke nazdravi ujak sjeni svog nekadašnjeg prijatelja Eugena Kvaternika. Pijemo prvi vanderček, a ujak imenuje u šali mene stoloravnateljem, kapelana fiškušem, a tetu vunbacitelom. Tončika, opazivši grozne križevačke štatute, uhvati maglu sa bojišta. Popivši bratinstvo i sa Domagojem i s ujakom, stade mi se bijelim smijehom kesiti sa stropa teška greda - priječnica, a ja stadem novoj braći pričati svoju posljednju zagrebačku đavoliju" (Matoš 1993:138—139).

Zaključit ću ovu nasumičnu potjeru za štatutima po hrvatskoj lijepoj književnosti opet jednim citatom, koji možda bolje nego svi dosadašnji iskazuje negativan sud. Krleža je u *Književnoj republici* 1926. godine napisao:

"Jedini način kojim se hrvatski rodoljub (koji svoj hrvatski narod ljubi) sjeća hrvatskoga naroda, jeste zdravica! Svaku drugu formu sjećanja na hrvatski narod, na primjer statističku ili ekonomsku, socijalnu ili demokratsku, naš rodoljub načelno mrzi" (Krleža 1973:62).

Paralelni svijet

Pogledajmo sad malo purgarsku povijest statuta. Usmena predaja prilično je neodlučna, ali i tu sve govori o utonuću: po prvoj pretpostavci kalnički plemenitaši (kojima je plemstvo dao Bela IV.) i križevački purgari našli su se nakon dugotrajne zavade na trodnevnome pomirbenom 'spravišću' negdje sredinom 14. stoljeća, i križevački su statuti sjećanje na taj događaj. Druga pretpostavka polazi od povijesne činjenice: u srednjemu vijeku u Križevcima se sastajao Sabor, a križevački su građani u svojim običajima za stolom oponašali velikaše (ili su i sami velikaši parodirali protokol). Po trećoj pretpostavci tuđinci koji su za ratova dolazili u vinogorja izazivahu nered, pa su Križevčani odredili regule po kojima se ima održavati svaka zabava, a po četvrtoj statuti su nastali tek u doba mađarizacije naših krajeva, kao brana odnarođenju (v. Svoboda 1967:300—301; *Križevački statuti* 1973:9—12; Lajtman 1976:237). Branko Svoboda u svojoj iscrpnoj knjizi daje popis građanskih (i seljačkih) vinskih klubova, počevši od apokrifnog društva Matije Gupca u Stubici (opet pod nazivom *Pinta* - o kojemu tobože svjedoči 'odperti listek' s regulama društva, s potpisom samoga Gupca), preko *barilaša* iz kluba *Kapljica* u Zajezdi (posjed Patačića!), kluba krapinskoga načelnika Vilibalda Sluge pod nazivom *Čeh, Leh i Meh*,¹³ križevačkih *purgara-šklocara*, davnoga zagrebačkog *Purgarskog kluba* (i kasnijeg *Ilirskog kluba*), prošlostoljetnih varaždinskih društava *Barilo* i *Brenta*, zagrebačkog društva *Kvak* (utemeljenog 1879. godine), također zagrebačkog *Ljubinkovačkog kluba* (osnovanog 1882. godine - prvi predsjednik Đ. Deželić), takozvanog *Servus-društva* bana Pavla Raucha (omiljena tema lista *Koprive*), Šenoina kluba književnika-veseljaka u današnjoj Praškoj ulici (gostionica *K sjenici*), do zagrebačkog društva *Glondža* iz tridesetih godina našega stoljeća. Tu su i slovenski klubovi, mahom studentski: *Krokarski zbor*, *Slovenski fundamentuš* i *Dijačko omizje* - već su se 1868. godine hrvatski studenti u Beču bavljali po križevačkim statutima, a nedugo zatim prihvatili su ih i slovenski studenti (v. Svoboda 1967:266, 297—310). Klubovima koje spominje Svoboda mogli bismo dodati još mnoge, pa i one koji danas djeluju.¹⁴

¹³ Opisujući krapinski vinski život, Svoboda spominje i prethodnike V. Sluge: krapinskoga *plebanuša* Štefana Fučeka (*1747.) i krapinskog načelnika iz sredine 19. stoljeća, Varaždince Franju Hudjeka. Krapinskoj vinskoj eliti u dvadesetomu stoljeću treba svakako pribrojiti i Antuna Kozinu, urednika i izdavača *Krapinskog vandrčeka*.

¹⁴ *Pajdaš* Zvonko (o kojemu će još biti riječi) spominje i križevačka društva *Zabec* i *Janječi klub*, zagorske klubove *Sajtlek*, *Čutura*, *Sraka*, *Bractvo*, *Japica*, *Grozdek* i *Devenica*, zatim sisačka društva *Kladivec* i *Vrabec*, petrinjska društva *Ščuka* i *Dotepenc*, karlovačka društva *Lola* i *Žganec*, bjelovarsku *Svaku*, koprivnička društva *Šlapa* i *Majdak*, zatim tu su još *Picok* iz Durđevca, *Kranjec* iz Virja, požeški *Picek*, vinkovački *Šokac* i Samoborski *Kurjak*. Spominju se čak i neke vinske novinice, 'litografirani istisak' pod imenom *Bučkuriš* — "vurednik i izdavatel nahajaju se pri

Ipak, popis svakako treba dopuniti samoborskim društvima: *viteškim društvom Zlatna čizma* utemeljenim početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća, i mađaronskim klubom *Zlatna voža*. *Zlatna čizma* imala je zlatnu knjigu pravila: prvi je paragraf glasio: "Svrha društva je piti i dobre volje biti, te ranjene viteze spat spraviti". Svoju trolitrenu staklenu čizmu¹⁵ punili su i vinom i pivom. Bio je to klub narodnjaka, okupljenih oko 'Narodne čitaonice', a malobrojniji konkurentski mađaronski klub *Zlatna voža* imao je sjedište u 'Kasinu' (Lang 1912:268–270). Na drugim mjestima u svojoj monografiji Lang opisuje običaje za stolom po križevačkim statutima pa možemo pretpostaviti da su se i samoborski klubovi držali statuta (v. Lang 1913).

Ukratko, pred nama se otvara čitav jedan paralelni svijet. Vinski statuti i s njima povezani običaji, pripadali oni plemstvu, građanstvu ili seljaštvu, ostali su na margini znanstvenoga interesa. Povjesničari se tek u novije vrijeme sustavno bave svakodnevicom, etnologima i folkloristima smetalo je upravo miješanje kultura koje se u njima zamjeću:

"Treća, povijesna znanost na koju bi se ovdje moglo računati, etnologija, također ne može pomoći. Statuti izmiču postupcima klasične, povijesno utemeljene etnologije. Dapače, bavljenje njima bilo bi suprotno hrvatskoj etnologiji kakvu je odredio Ante Radić potkraj 19. stoljeća kao znanost o seljačkoj kulturi. Ta kultura stoji u opreci prema kulturi građana ili, kako je to Radić znao reći, »pokvarene gospode«. Križevački statuti kao izrazito malogradska pojava nikako se ne uklapaju u jasno definirani predmet hrvatske etnologije. Oni su negdje između, oni ne pripadaju ni seljačkoj kulturi, ni tzv. elitnoj kulturi viših društvenih slojeva" (Belaj 1994:464).

O *Statutima* su pisali ljubitelji, veseljaci, novinari: njihove su publikacije izravno služile (a i danas služe) održavanju običaja, kao podsjetnik vinskim društvima. Međutim, baš taj vinski korpus možda najbolje svjedoči o folkloru i običajima izvan seljačkoga sloja. Pokazuje da kultura onih koji nose 'francusko odijelo' i nije sasvim tuđinska.

Uzroka marginalizaciji regula i običaja za stolom ima mnogo, ali svi su povezani s problemima odnosa vrijednosti u društvu. S jedne strane,

---

Mihalicu na ferblu"(Gozbe i zdravice 1994:357–388). Dakako, sve bi te podatke trebalo provjeriti i dopuniti - ali gdje? Slična društva djeluju i danas. Slavno društvo *Karmenadli* postoji u Zagrebu već desetljećima: u popisu članstva *Societatis Karmenadli* nalaze se i neke djelatnice i djelatnici Instituta za etnologiju i folkloristiku — pa i pisac ovoga teksta. Za izučavanje položaja žena u običajima za stolom važno je pripomenuti da je rektor *Karmenadla* pripadnica ljepšega spola.

¹⁵ Jedna čizma od bezbojnog stakla s matiranim staklovezom (Osredok, Samobor, oko 1880. god.), nekad vlasništvo bana Nikole Tomašića, čuva se u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (v. *Gozbe i zdravice* 1994:271; 1994a:192). I Matoš u *Nekad bilo - sad se spominjalo* piše: "Uvrh je sofre pozlaćen ogroman rog, pladanj za gostoprmljivu sol, četa čizama i bilikuma" (Matoš 1993:148).

građanstvo je objeručke prihvatilo vinske običaje plemstva, ali nije propustilo oštro napasti neprimjerenost aristokratskoga bančenja u uvijek teškim vremenima za hrvatski narod (sjetimo se našega vinskog brata Šenoel!). Slično se može protumačiti i Krležin sud — iz kmetsko-proletersko-pseće perspektive Imbreka Skunkača (ispod rajskog stola u *Keglovichiani*) podjednako loše prolaze i plemenitaški i purgerski nazdravičari.

U tom je smislu zanimljiv i ambivalentan, pozitivno-negativni stav B. Svobode u vrijednoj knjizi o starim vinogradskim kurijama i klijetima (Svoboda 1967). Taj varaždinski odvjetnik-veseljak, koji je desetljećima marljivo (i s vidljivom ljubavlju) prikupljao podatke o vinskome životu, iznenađuje svojim oštrim osudama drevnih aristokratskih pijandura i ispičutura, advokatskih cehovsko-vinskih sprega, neozbiljnog vinskog života intelektualaca u baroku, nezdravog društvenog i moralnog života vladajućih crkvenih i svjetovnih krugova osamnaestoga stoljeća. Zgraža se nad zlorabom imena seljačkoga mučenika, junaka Matije Gupca u apokrifnim vinskim dokumentima; opsežno citira Habledića, podržavajući njegovu propovjedničku retoriku protiv 'nečistoće i odurnosti' pijanaca; stavlja se u položaj 'jadnoga naroda', navodeći poznatu, ideološki nevinu narodnu pjesmu nabrajalicu (*Prvu večer večerala...*) kao primjer kritičkoga pogleda 'našeg Zagorca' na proždrljivost gospode; pijačko društvo bana Raucha naziva 'najzloglasnijim', i tome slično.

Posebno su za antropološko istraživanje društvenih vrijednosti indikativne dvije rečenice u Svobodinoj knjizi. Prva pokazuje 'službeni' stav prema statutima: "Neki pijački statuti, u različitim varijantama, još su, na žalost, i početkom ovog vijeka doživjeli najnovija izdanja ne samo kod nas nego i u Sloveniji" (Svoboda 1967:299). Druga govori o odnosu prema vinskim društvima: "Bilo je i društava kojima nije bila svrha samo kraj čašice provoditi dokolicu u društvu prijatelja i znanaca i razvijati društvenost, nego i povesti razgovor o korisnim stvarima i stvarati osnove o oživotvorenju rodoljubne misli, koja bi koristila općem dobru" (Svoboda 1967:307). Autorova deklarativno trezvenjačka pozicija ne govori toliko o njemu samome, koliko o važećem sustavu vrijednosti u doba izdavanja knjige. Lako je prepoznati autocenzuru i 'ograđivanje', postupke svojstvene socijalističkome poretku. Opisivati plemićke i buržijske vinske običaje bilo je poželjno i moguće samo u funkciji egzempla: evo kako su odrodi bančili dok je narod stenjao pod njihovim jarmom!

O bliskosti i dodirnim točkama izrazito klasno obojene državne ideologije socijalističkoga razdoblja s romantičkom crno-bijelom opozicijom (domaćega) naroda i (tuđinskoga) plemstva u šenoinskom tipu građanske ideologije u doba buđenja nacionalne svijesti, mogle bi se napisati knjige, ali to nije tema ove rasprave. Jaz između zamišljenoga i

ostvarenoga reda, između teorije i prakse, deklarativnoga i faktičnoga zajednički je svim ideologijama. Strogi klasno svjesni pogled na svijet nije osuđivao samo način života i običaje feudalaca i buržuja - i odnos prema seljačkoj kulturi nije bio uvijek pozitivan. Seljaštvo je u socijalizmu bilo u nezavidnome dvojakom položaju, tretirano istodobno kao nazadni ostatak prošlosti koji se protivi progresu i kao saveznik radničke klase. Upravo je Dunja Rihtman-Auguštin u nekoliko navrata pisala o promjenama odnosa socijalističkih vlasti prema folkloru i tradicijskoj kulturi tijekom proteklih desetljeća.

Promjena društvenoga poretka u Hrvatskoj odrazila se već i na poimanje statuta i vinskih običaja uopće. Povratak građanskim vrijednostima i nacionalno osamostaljenje približili su nas opet poziciji bilikuma i 'starim navadama'. I naš je vinski barun Baltazar Patačić 'rehabilitiran', nije više razvratni feudalac, odrod i ispičutura. Već 1988. godine u Zagrebu je obnovljeno društvo *Pinta*, ali s 'trezvenjačkim' namjerama čuvanja, obnove i korištenja kulturnog blaga. Godine 1992. utemeljena je i tvrtka *Pinta* s istom osnovnom djelatnošću, a *Pinta* je 1993. godine pokrenula i časopis *Gazophylacium*, s namjerom da bude "riznicom hrvatske baštine i suvremenih pregnuća iz znanosti, gospodarstva, povijesti, umjetnosti, politike i dr." (Bačić 1995:42). Dakle, baruna su rehabilitirali uvjetno - promijenjena mu je osnovna djelatnost, ne smije se više igrati doktora! Ideja linearnoga progressa (ovaj put s nacionalnim pridjevom) vlada i dalje. Parodijski, 'smjehovni' i vinski pravac izvorne Patačićeve *Pinte* previše je blizak bahtinovskoj, rabelaisovskoj ideji narodne kulture: neupotrebljiv je za "uvođenje tradicije u projektiranje budućeg razvitka" (Bačić 1995:42).

Kao prva knjiga novoutemeljene *Škrinje*, knjižnice ogranka Matice Hrvatske u Križevcima tiskano je 1994. godine najnovije izdanje *Križevačkih statuta*. Pretisak je to najpotpunijega, nedatiranog izdanja u nakladi knjižare Gustava Neuberga u Križevcima, onoga izdanja što ga je "sabrao i napisao kraj punog barila i lepe pajdašice" tajanstveni *pajdaš Zvonko iz Vupoglave*. U uvodnoj riječi urednica Renata Husinec žali što izdavač nije mogao doći do najstarijih pisanih *Štatuta* i najavljuje drugi dio knjige. O mjestu *Štatuta* u sustavu vrijednosti novoga poretka u Hrvatskoj možda najbolje govori *način* na koji je knjiga složena. *Štatuti* su doslovno tipografski ograđeni 'neospornijim' kulturnim vrijednostima! (v. *Gozbe i zdravice* 1994). Prvi dio knjige sadrži "čitanku tekstova najljepših stranica hrvatske književnosti o gozbama i zdravicama" u odabiru Stjepana Sučića,¹⁶ zatim slijedi tekst Nebergovih *Štatuta* (kojima su pridodati

¹⁶ Drugo dopunjeno izdanje Sučićeve antologije tiskano je iste godine kad i prvo, ovaj put bez *Križevačkih statuta* (v. *Gozbe i zdravice* 1994a).

Veliki ritual o krštenju mošta iz Krapinskog vandrčeka i ulomak iz knjige Milutina Urbanija [1876.—1955.] *Naše vino*).¹⁷ Na začelju ove još uvijek ratne (i taktički tim zanimljivije) kompozicije *Štatuta* nastupa dvostruka 'znanstvena zaštitnica' - "*Križevački štatuti u kulturnome kontekstu*" Vitomira Belaja i "*Napomene o jeziku Križevačkih štatutov*" Mije Lončarića.

I Belaj i Lončarić savjesno su i časno obavili tu važnu zadaću popularizacije znanosti.¹⁸ Navest ću ovdje zanimljivo Lončarićevo mišljenje o nastanku *Štatuta*, mišljenje koje nas upozorava na prepletanje kultura i na složenu problematiku 'izumljene tradicije':

"U naslovu teksta piše da su to 'Križevački štatuti' zabilježeni u Križevcima, a u podnaslovu da potječu iz ostavštine 'na daleko poznatog zajezdanskog vinskog pajdaštva Barilo'. 'Pajdaš Zvonko' u svojem izlaganju navodi da su članovi toga društva poslali svojega učitelja u Križevce da zapiše *štatute*. On ne kaže ništa o tome kada je to bilo, ali za 'školnika' kaže: 'Medju starijim križevačkim purgarima našao je osobe, koje su znale mnogo pripovijedati, kako su se Križevčani u prijašnja vremena zabavljali uz svoje štatute'. To može biti tako, ali može također biti da su 'Barilaši' svoje 'štatute' zapisali kasnije, nakon toga što ih je Mikloušić tiskao, pa su ih 'Barilaši' odatle preuzeli, kao što je moguće da su ih križevački 'purgeri' također čitali u Mikloušića. Mogla se miješati vlastita tradicija i tiskani tekst" (Lončarić 1994:470).

Urbani također spominje Zajezdu (nekad Patačićevu!), u svezi s *Pintom*:

"U zagorskome dvorcu Zajezdi postojala je knjiga s napisom »*Vigiliae inclitae societatis Pinta*«. Knjiga je urešena slikom boga Bakha, ispod kojeg su poređani vinski emblemi kao: bocce, čaše, pokali, vrčevi,

¹⁷ Urednica R. Husinec predstavlja nam Urbanija u "Riječi izdavača" kao "kemičara na križevačkom Gospodarskom učilištu". Sami *Štatuti* predstavljeni su kao "starina i vrijednost Križevaca i sjevernohrvatske malogradske kulture" (*Gozbe i zdravice* 1994). Pridjev *malogradski* preuzet je iz Belajeva teksta (Belaj 1994:463), a tamo je to valjda zamjena za tuđicu *purgarski*... Termin *purgar* (*purger*, *Bürger*) prvotno je označavao građanina uopće, a kasnije malograđanina, filistra i sitničava čovjeka (Klarić 1982:1115, s.v. *purgar*). *Pajdaš Zvonko* iz Vupoglave veli da su "purgari, starosjedioci, kremenjaci, da su srš našega iskrenoga pajdaštva i bractva" (*Gozbe i zdravice* 1994:436). Opet smo upleteni u igru vrijednosti: *purgarski* bi se moglo pohrvatiti u *građanski*, ali građanska kultura je ipak kultura gospode, htjela bi se distancirati od neozbiljnoga tona *Štatuta*. Pohrvaćenje u *malograđanski* zvuči opet previše klajnbirgerski i ptiburžoaski. Ali, vrijednosno izbalansirani eufemizam i neologizam *malogradski* odnosi se na male gradove, a ne na njihove žitelje. Uzmemo li u obzir rasprostranjenost *purgarije* i *Štatuta*, ispada da su u sjevernoj Hrvatskoj svi gradovi mali.

¹⁸ Šteta je jedino što uz njihove kratke tekstove nije tiskana i literatura, no to nije autorska krivnja, nego stalna boljka neznanstvenih, a pogotovo pučkih izdanja.

teglice, lakomice, čuturc, barileci, hrgi, »srabljivci« itd." (Urbani 1994:451).¹⁹

Mikloušić je tiskao *Štatute* u svom *Stoljetnom kalendaru* sedemdesetih godina prošloga stoljeća. Navodno je to oskudna inačica; osamdesetih godina tiskana su još dva izdanja u Zagrebu: *Spelancija Kryzsovecskih štatutov* (25 paragrafa, 12 stranica) i *Vinski križovečki štatuti* (30 paragrafa). Priznajem da o tim izdanjima znadem samo zahvaljujući vrijednome *pajdašu* Zvonku iz Vupoglave, a strepim da u tome nisam usamljen. Nadam se da je barem netko trijezan imao Mikloušića u rukama – naime, primijetio sam da svi autori koji pišu o *Štatutima* kao pijani podliježu maniji đaćkoga prepisivanja od *pajdaša* Zvonka. Ne provjeravajući podatke svi sudjelujemo u stapanju 'izumljene tradicije' s narodnom kulturom...²⁰

Neubergovo izdanje *Štatuta* (u redakciji *pajdaša* Zvonka) tiskano je nakon osječkoga izdanja iz 1910. godine i nakon Neubergove *Bečarske pjesmarice* (usp. *Gozbe i zdravice* 1994:272, 321), za koju Svoboda tvrdi da je objavljena prije Prvog svjetskog rata (Svoboda 1967:299). Na temelju Neubergove reklame za *Bečarsku pjesmaricu* ("cijena joj je K 4.-") u bilješki nedatiranoga izdanja *Štatuta* (v. *Gozbe i zdravice* 1994:272) zaključujem da je i to izdanje tiskano prije 1918. godine. Najzad, mogao bih odgovoriti i na Lončarićevo pitanje o identitetu *pajdaša* Zvonka iz Vupoglave (Lončarić 1994:469) i čak precizno datirati Neubergovo izdanje *Štatuta* – pod uvjetom da pristanem na 'neznanstvena' pravila igre, tj. na navođenje neproverjenih podataka. Naime, u knjizi *Martinje, blagdan vina* (Martinje 1992.) Krešimir Kvočić, ne navodeći izvore, piše: "Za cjelovito izdanje pobrinuo se 1912. godine Zvonimir Pužar. Revno prikupljajući zapamćene ili zapisane regule za brojne i raznorodne veselice, izdao je knjigu *Križevački štatuti* s podnaslovom »vinsko-pajdaške regule za sve domaće, društvene, prijateljske i pobratimske zabave i veselice«" (Kvočić 1992:60). Međutim, uzmemo li u ruke Neubergovo izdanje, uočiti ćemo bilješku nakladnika na poleđini korica:

☞ Rukopis za ovu knjigu bio je priugotovljen jošte prije rata. No knjiga nije mogla prije izaći radi nekih nepredviđenih zaprijevka i poteškoća.

NAKLADNIK"

¹⁹ Urbani je do toga podatka mogao doći i posredno, putem lijepe književnosti – čitajući roman Josipa Eugena Tomića (v. *Gozbe i zdravice* 1994:113).

²⁰ Na primjer, Lončarić i Svoboda spominju osječko izdanje iz 1910., pod naslovom *Mathiascha Gubeza odperty lyszthy aliti Kryzsoveczky štatuti*, a riječ je samo o lošem prijepisu *pajdaša* Zvonka – u izvorniku stoji *Mathiascha Gubcza odperty lyszth alitti Kryzsoveczky štatuti* (v. *Gozbe i zdravice* 1994:475, 321, 470; Svoboda 1967:299). Iz

Na naslovnici je preko imena Zvonimir Pužar prelijepno: "PAJDAŠ ZVONKO".

Cijela priča o *Križevačkim štatutima* ukazuje na 'izum tradicije' (v. *The Invention of Tradition* 1983; Sklevicky 1988; Rihtman-Auguštin 1988:209–210). Međutim, već je hrvatski renesansni filozof Frane Petrić u šesnaestom stoljeću ustvrdio da izmišljanje može kao materiju sadržavati i istinu i laž.²¹ *Pajdaš Zvonko* i njegovi prethodnici i nastavljači samo su kodificirali i razradili nešto što je moralo postojati i prije njih. To nešto su običaji za stolom — ako to i nisu bili drevni običaji hrvatskih seljaka, bili su običaji gospode: plemstva, svećenstva, činovništva, časništva, purgara, obrtnika. Ne znamo koliko su se ti običaji podudarali s vinskim regulama koje danas imamo, ali plavokrvno svjedočenje Gjalskoga ne treba zanemariti. Postaje sve jasnije da barunova vinska djelatnost pripada narodnoj kulturi unatoč njegovoj plemićkoj tituli. Patačić se igrao doktora i fakulteta — *pajdaši* se kroz štatute i danas igraju "s obrednošću, oblikovanjem svečanoga jezika, pravnim izrazima i zakonu sličnim tekstom, častima i kavalirštinom, s opravdanjima za svoje postupke" (Belaj 1994:468). Parodijski, 'smjehovni', 'karnevaleskni' značaj vinskih pravila upućuje na pretpostavku o njihovim izvorima u srednjovjekovnom, možda đačkom folkloru - toj pretpostavci, uostalom, idu u prilog i sličnosti s običajima bratovština i cehova, a i novija uporaba *Štatuta* u studentskim društvima i na cehovskim skupštinama (v. *Gozbe i zdravice* 1994:351 — —356, 361–364).²²

Ambivalentan odnos prema štatutima i vinskim društvima tijekom povijesti potiče na razmišljanje, na postavljanje pitanja: u kakvom su odnosu folklor, običaji i tradicijska (narodna) kultura u cjelini spram 'službenih' sustava vrijednosti i spram problema dobra i zla općenito?

Možda bi nam odgovor na to pitanje moglo pružiti razmišljanje Olge M. Frejdenberg o 'kategoriji kvalitete' (koju treba razlikovati od izravne didaktičnosti). To je i po mome mišljenju središnje pitanje tumačenja, kako autorica piše, "arhaične kulture", kriterij razlikovanja folklornosti i literarnosti općenito, a ja bih dodao: i ključ razumijevanja problema dvojstva kulture. Olga Frejdenberg polazi od tvrdnje da ni u

---

istoga razloga Slovenac Ivan Rakež u hrvatskoj je vinskoj literaturi poznat pod modificiranim pseudonimom Muholovecky (umjesto Mukolovecky).

²¹ "I...si che sia vero a dire: finto vero e finto falso" (Patrizi da Cherso 1971:23).

²² Matasović izravno dovodi vinske štatute u svezu sa Saturnalijama: "I što se tiče 'kralja' (to je upravo magister) on je tip po uzoru *princepsa Saturnaliorum (rex bibendi, συμποσιάρχος)*, koji dijeli bedaste naloge za veselje publikuma. Zabave i ti gozbarski običaji porijeklom su grčki. Tokom vremena rodiće se i šaljivi zakonici (*lex Tappula*), koji će u potonjim stoljećima važiti u družbama Sauffbruderschaften poput hrvatske 'Pinte' koju je osnovao Baltazar Adam Patačić" (Matasović 1930:4).

mitu (ni u folkloru) ne postoji razlikovanje dobra i zla. Po njezinu mišljenju, literatura sve do 19. stoljeća, pa i do naših dana, provodi "etičku transkripciju" izvanetičkih folklornih shema (Frejdenberg 1988:74–127). Mislim da nije potrebno pojašnjavati koliko je ova ideja bliska Bahtinovu poimanju narodne kulture (v. Bahtin 1978). Prihvatimo li to polazište, tradicijska (ili narodna) kultura neće više biti (ili neće biti samo) staleški ili klasno određena. U takvome svjetlu lakoća vinskoga utonuća postaje samorazumljiva, društveni status *pajdaša* više nije toliko važan. Ukratko: dok se igraju, dok piju po štatutima, *pajdaši* su dio narodne kulture. Čim se otriježne i počnu u svojim tekstovima zdvajati nad pijančevanjem i malograđanštinom kao društvenim porocima, prihvaćaju "etičku transkripciju" običaja za stolom i postaju zastupnicima smrtno ozbiljne kulture gospode na vlasti.

Jedno je sigurno: miješanje staleža za stolom i prepletanje 'narodne' i 'gospodske' kulture u vinskim običajima ne treba pripisati samo vinu. *In vino veritas!*

I kaj vre? *Festschrift*, to vam je nekakšni kakti vandrček. Štofali me ne buju, arti ne ga je treba prositi stoloravnatela za reč. Anda, stisnul bum fest kupicu, bum ju zdignul i vu se zlejaj: Bog poživi²³ našu Dunju, štera se nigdar i z nikakšnimi tranškripcijami zaferknuti ni dala, pak niti z etičkimi: navek je seh nas skup pod narod zimala, kak nam patri i kak se šika nas je se zvučavala, preštimalavala i rada imala! *Vivat!*

NAVEDENA LITERATURA

- Bačić, Snježana. 1995. "Čuvari i obnovitelji baštine". *Matica: Časopis Hrvatske matice iseljenika* XLIV/1:42–43.
- Bahtin, Mihail M. 1978. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*. Beograd: Nolit.
- Belaj, Vitomir. 1983. "Etnografska slika varaždinskoga kraja". U *Varaždinski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada*. Andre Mohorovičić. Varaždin: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti - Skupština općine Varaždin, 367–380.
- Belaj, Vitomir. 1992. "Vino u hrvatskoj pučkoj kulturi". U *Martinje. Blagdan vina*. Marijan Ričković. Zagreb: Otvoreno sveučilište, 7–26.

²³ Po demokratskoj instituciji *Križevačkih štatuta* iza formulacije "Bog poživi" pije se *ad libitum*: po volji! (*Križevački štatuti* 1973:63).

- Belaj, Vitomir. 1994. "»Križevački statuti« u kulturnome kontekstu". U *Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti: od Marulića do Kaleba i Tadijanovića* [izbor/priredio Stjepan Sučić]. *Križevački statuti* [sabradio i napisao pajdaš Zvonko iz Vupoglave]. Križevci: Ogranak Matice hrvatske, 461–468.
- Bošković-Stulli, Maja. 1972. "Kuhinjski humor u kajkavskim svadbenim govorima". *Narodna umjetnost* 9:55–65.
- Folklorno kazalište (*Zapisi i tekstovi*). 1996. Priredio Ivan Lozica. *Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Frejdenberg, Olga M. 1988. *Mifi i teatr. Lekcii*. Moskva: GITIS.
- Gjalski, Ksaver Šandor. 1996. *Pod starimi krovovi*. Priredio Miroslav Šicel. *Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti: od Marulića do Kaleba i Tadijanovića* [izbor/priredio Stjepan Sučić]. *Križevački statuti* [sabradio i napisao pajdaš Zvonko iz Vupoglave]. 1994. Križevci: Ogranak Matice hrvatske.
- Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti: od Marulića do Kaleba i Tadijanovića* [izbor/priredio Stjepan Sučić; pogovor Josip Vončina — 2. dopunjeno izd.]. 1994a. Zagreb: "Vino u Hrvata" J.P. Zrinjevac; Križevci: Ogranak Matice hrvatske.
- Hrvatski latinisti. Croatici auctores qui latine scripserunt II*. 1972. Priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 3. Zagreb: Matica hrvatska - Zora.
- The Invention of Tradition*. 1984. Ur. Eric Hobsbawm & Terence Ranger. Cambridge - London - New York: Cambridge University Press.
- Klaić, Bratoljub. 1982. *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. Priredio Željko Klaić. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Krapinski vandrček i zagorska dobra volja prema Križevačkim statutima*. 1965. Uredio i izdao Antun Kozina. Krapina: "Štamparija". [Drugo, skraćeno izdanje: 1970, Krapina: "Hrvatsko zagorje"; treće izdanje 1972, Krapina: "Hrvatsko zagorje"; četvrto izdanje 1979, Krapina: Turističko društvo Krapina.]
- Križevački statuti. Vinsko-pajdaške regule za sve domaće, društvene prijateljske i pobratimske zabave i veselice*. S. a. [Sa 13 slika. Sabradio i sastavio "pajdaš Zvonko"]. Križevci: Tisak i naklada G. Neuberg.
- Križevački statuti*. 1967. Posebno obnovljeno izdanje. Križevci: Turistički savez općine Križevci. [Novije izdanja: 1973, Križevci: Turistički savez općine Križevci; v. *Gozbe i zdravice* 1994.]
- Krleža, Miroslav. 1946. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Krleža, Miroslav. 1973. "O malogradanskoj ljubavi spram hrvatstva". U *Miroslav Krleža V. Eseji i putopisi*. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 95. Zagreb: Matica hrvatska - Zora, 45–70.
- Kuhač, Franjo Šaver. 1881. *Južno-slovenske narodne popievke*. Knjiga 4. Zagreb.

- Kuret, Niko. 1984. *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana: Cankarjeva založba v Ljubljani - Znanstveno raziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje.
- Kvočić, Krešimir. 1992. "Regule i statuti". U *Martinje. Blagdan vina*. Marijan Ričković, ur. Zagreb: Otvoreno sveučilište, 59–67.
- Lajtman, Ivo. 1976. "Vino u narodnim običajima i književnosti". U *Zlatna knjiga o vinu*. Ivan Sokolić. Rijeka: "Otokar Keršovani", 227–238.
- Lang, Milan. 1912. "Samobor: narodni život i običaji". U *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 17/2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 193–342.
- Lang, Milan. 1913. "Samobor: narodni život i običaji". U *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 18/1. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1–138.
- Lever, Maurice. 1986. *Povijest dvorskih luda*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Lončarić, Mijo. 1994. "Napomene o jeziku Križevačkih šatutov". U *Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti: od Marulića do Kaleba i Tadijanovića* [izbor/priredio Stjepan Sučić]. *Križevački statuti* [sabradio i napisao pajdaš Zvonko iz Vupoglave]. Križevci: Ogranak Matice hrvatske, 469–474.
- Lozica, Ivan. 1990. *Izvan teatra. Teatralni oblici folklora u Hrvatskoj*. Teatrologijska biblioteka. Knjiga 34. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.
- Matasović, Josip. 1921. *Iz galantnog stoljeća*. Zagreb.
- Matasović, Josip. 1930. "Još o svečanostima 'biranih kraljeva' u mletačkoj Dalmaciji." Zagreb: [posebni otisak iz IX. knjige *Narodne starine*].
- Matoš, Antun Gustav. 1993. *Nekad bilo - sad se spominjalo*. U *Antun Gustav Matoš. Izbor iz djela*. Priredila Vesna Frangeš. Zagreb: Školska knjiga, 134–180.
- Milčetić, Ivan. 1919. "Manji prinosi: Krštenje mošta (Grad Varaždin)". U *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 20/2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 319–322.
- Narodne drame, poslovice i zagonetke*. 1963. Priredio Nikola Bonifačić Rožin. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 27. Zagreb: Matica hrvatska - Zora.
- Obad Šćitaroci, Mladen. 1993. *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Patrizi da Cherso, Francesco [= Frane Petrić]. 1971. *Della poetica III*. Firenze: Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento.
- Rajković, Zorica. 1985. "Dramski momenti u svadbenim običajima". *Mogućnosti* 1–2–3: 132–146.
- Relković, Matija Antun. 1895. *Satir iliti divji čovik*. Zagreb: Naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.

- Sklevicky, Lydia. 1988. "Izmišljanje tradicije. Otkada se zapravo i zašto slavi međunarodni dan žena." *Danas* 316, 8.3.1988. [v. i: Sklevicky, Lydia. 1996. *Konji, žene, ratovi*. Odabrala i priredila D. Rihtman-Auguštin. Zagreb: Ženska infoteka, 171—174].
- Svoboda, Branko. 1967. *Stare vinogradske kurije i klijeti II*. Zagreb: Kulturno-prosvjetno društvo Hrvatskih zagoraca "Matuja Gubec".
- Šenoa, August. 1933. *Pjesme. Sabrana djela*, knj. 10. Priredio Antun Barac. Zagreb: Binoza.
- Urban, Milutin. "Križevački statuti". U *Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti: od Marulića do Kaleba i Tadijanovića* [izbor/priredio Stjepan Sučić]. *Križevački statuti* [sabradio i napisao pajađaš Zvonko iz Vupoglave]. Križevci: Ogranak Matice hrvatske, 449—460.

GESUNKENES GETRUNKENES KULTURGUT: THE WINE STATUTES UNDER THE ANCIENT ROOFS

SUMMARY

The author has been inspired by the idea of Dunja Rihtman-Auguštin that emphasizes the need of researching both present and past everyday life throughout the social strata. The theme of the paper are the wine statutes and table customs in northern Croatia -- the traditional phenomenon that has been ignored by the scientific writings but is very much present in art literature. The statutes, as well as the wine associations, have escaped from the attention of classical, historically based ethnological (and folklore, too) research which had dealt mainly with the peasant culture. The wine statutes are "somewhere in-between" even today -- although their origin could make them a part of European Latin Middle Ages, in Croatia they found their sinking way from the manor-houses, through bourgeois homes, to the peasant houses, wine-huts and today's weekend cottages as *gesunkenes Kulturgut*.. They can be found as a part of living Martinmas custom of baptising must, and as a part of a renewed tradition and tourist hotel attraction. The author follows the echoes of the wine statutes and wine associations in writings (and partly also in lives) of four great Croatian poets and prose-writers of nineteenth and twentieth centuries: romantic-realistic poet and prose-writer August Šenoa (1838—1881), best known for themes from Croatian history; one of the rare noblemen among the Croatian realist writers, Ksaver Šandor Gjalski (1854—1934), whose short stories owe a lot to Turgenev, but also offer a detailed picture of everyday noblemen country world in the region of Hrvatsko Zagorje; then the greatest modernist writer - an aesthete, cosmopolitan and *enfant terrible* Antun Gustav Matoš (1873—1914), and finally Miroslav Krleža (1893—1981), an crudite, leftist, and best-known Croatian writer of the 20th century, the author of the matchless kaikavian ballads *Balade Petrice Kerempuha*.. By trailing the excerpts from literary works, but also by having insight into scientific, popular and other publications, the author manages to sketch roughly the history of the wine statutes and drinking associations in northern Croatia, since the founding of the elitist aristocratic association *Pinta* in 1696, throughout the bourgeois stage of the *invention of tradition* during the last decades of the last and the beginning of this century, different editions of the prominent *Križevački statuti*, the attitude towards the wine customs and statutes during the socialist period, until the latest publishing undertakings and attempts of renewing bourgeois and aristocratic wine values that took place during the last couple of years. Having noted the pronounced processes of interweaving of *two cultures*, the

constantly ambivalent position of wine statutes in changing "official" systems of social values, and having in mind the parody, "laughing" and "carnavalesque" character of the statutes, the author leans against the M. M. Bakhtin's and O. M. Frejdenberg's thesis, pleading for the more liberate perception of popular culture, according to which it would no more be defined only by stratum or class.

(Translated by Sanja Kalapoš)